

INDRAJA RAUDONIKYTĖ

Kauno technologijos universitetas, Lietuva
Kaunas University of Technology, Lithuania

ESTETINĖ ATMINTIS IR TVARUMO IŠŠŪKIAI LIETUVOS KAIMO NAMŲ INTERJERUOSE: ISTORINĖ PATIRTIS IR EDUKACINĖS PERSPEKTYVOS

Aesthetic Memory and Sustainability Challenges
in the Interiors of Lithuanian Rural Houses:
Historical Experience and Educational Perspectives

SUMMARY

The article examines the aesthetics of Lithuanian rural house interiors, analyzing their historical development, transformations during the Soviet era, and current sustainability challenges. It explores how different historical epochs influenced the hybridization of interiors, the loss of authenticity, and the emergence of new aesthetic trends. Particular attention is given to the educational potential, highlighting the importance of integrating traditional aesthetic values and sustainability principles into contemporary education. Drawing on existing diverse research in aesthetics and environmental psychology, the article discusses how interior authenticity influences residents' cultural awareness and emotional experiences.

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjama Lietuvos kaimo namų interjerų estetika, analizuojant istorinę jų plėtrą, pokyčius sovietmečiu ir dabartinius tvarumo iššūkius. Aptariama, kaip skirtingos epochos veikė interjerų hibridizaciją, autentikos nykimą bei naujų estetikos tendencijų atsiradimą. Ypatingas dėmesys skiriamas edukaciniam potencialui, pabrėžiant būtinybę integruoti tradicines estetiškes vertybes ir tvarumo principus į šiuolaikinį ugdymą. Remiantis įvairiuose šaltiniuose skelbiamais estetikos ir aplinkos psichologijos tyrimais, aptariama, kaip interjero autentiškumas veikia kultūrinį gyventojų sąmoningumą ir emocijas.

RAKTAŽODŽIAI: Lietuvos kaimo sodybos, interjero estetika, tvarumas, edukacija, kultūros paveldas.

KEY WORDS: Lithuanian rural homesteads, interior aesthetics, sustainability, education, cultural heritage.

IVADAS

Šiuolaikiniai Lietuvos miesteliai ir kaimo vietovės išgyvena sudėtingus socialinius, ekonominius ir estetinius pokyčius, kurie daro tiesioginę įtaką gyvenimo kokybei ir kultūros paveldo išsaugojimui. Mažesniuose miesteliuose vis dar veikia pagrindiniai traukos centrai: mokykla, parduotuvė, medicinos punktas ir bažnyčia, tačiau vis dažniau pastebima, kad jie pritaikomi prie modernių vartotojiškumo tendencijų, pavyzdžiui, tinklinių prekybos centrų gausėjimo. Toks požiūris ir juo paremta plėtra kelia grėsmę šimtmečius besiformavusiems unikaliems urbanistiniams planams bei medinės architektūros paveldui ne tik miesteliuose, bet ir atokesnėse kaimo sodybose. Šis paveldas dėl

ne visuomet efektyvios paveldosaugos sistemos ir bendruomenės teikiamo prioriteto patogumui bei greitam gyvenimui tampa nykstančia vertybe. Vis dėlto, remiantis A. Vilkauskaite ir A. Mlinkauskiene (žr. Vilkauskaitė, Mlinkauskienė 2024), šie statiniai yra neatsiejama ne tik šalies kraštovaizdžio, bet ir jos istorijos dalis. Kiekvienas iš jų byloja apie savo iššūkius ir kartu galimybes. Priimant kultūrinį kraštovaizdį kaip besikeičiantį organizmą ir leidžiant jam keistis, istorinių sodybų atnaujinimas ir pritaikymas prie šių dienų poreikių turėtų rasti tašką, kuriame savita vietos architektūra darniai sąveikautų su šiuolaikinėmis gyvensenos ir dizaino tendencijomis.

VYRAujančios TENDENCIJOS LIETUVOS KAIMUOSE IR MAŽOSE GYVENVIETĖSE XX A. PRADŽIOJE

Išlikusi ikonografinė medžiaga ir literatūra atskleidžia nemažą takoskyrą Lietuvos kaimo gyvenamųjų namų estetikoje. Tiek M. Bulakos, tiek B. Buračo XX a. pradžios fotografijos byloja apie itin skurdžią buitį ir griūvančius medinius namus. Nors abu fotografai buvo vieni garsiausių Lietuvos tarpukario gyvenimo vizualinių metraštininkų, vis dėlto peršasi prielaida, kad dažniau buvo fotografuojami išskirtiniai, unikalūs reginiai nei įprastas kasdienis gyvenimas.

Vyrauja skurdas minėtų fotografų darbuose, kuklūs autentiški interjerai, kai buitiniai sprendimai gali atrodyti netgi primityvūs, palyginti su ankstesnių amžių lietuvių buitimi, nejaučiama pažangos. Tyrinėdami to paties laikotarpio

privatų kolekcijų fotografijas, šeimų albumus ar neseniai skaitmenizuotus, atnaujintus, taigi šiuo metu jau nesunkiai pasiekiamus muziejų elektroninius archyvus, kuriuose fiksuojami kaimo vietovių interjerai bei jų dekoras, pastebime, kad skurdžią, itin gamtišką buitį pasiturinčių kaimo gyventojų interjeruose keičia pasaulietiški interjero, buities ir dekor elementai.

Tad pasitvirtina hipotezė, kad fotografai fiksavo tai, kas juos stebino, atrodė neįprasta, unikalų jų akiai ir objektyvui. Taip pat tikėtina, jog fotografijos, kuriose minėti autoriai galėjo būti užfiksavę pažangius mūsų krašto ūkius, buitį, pasiturinčius gyventojus, tvarkingus bei europietiškus interjerus, tarybiniai

laikotarpiu buvo sunaikintos, paliekant tik vaizdus, liudijančius, kad lietuviai gyveno labai blogai ir skurdžiai iki ateinant sovietų valdžiai.

Peržiūrinėdami privačias fotografijų kolekcijas ir kitų autorių pateiktą vaizdinę medžiagą, pastebime, kad skirtingos interjerų tendencijos vyrauja taip pat įvairiuose etniniuose regionuose. Pavyzdžiui, Mažosios Lietuvos, Klaipėdos krašto, Žiemgalos, Žemaitijos ir Aukštaitijos pakraštyje, kur įsitvirtinusi liuteroniškoji krikščionybė, interjerai pasaulietiškesni, juose daugiau tekstilės, gyvenamosios erdvės suskaidytos, aiškiau atskirtos buitinės zonos, atsiradusios atskiros erdvės, skirtos valgyti, gaminti valgį, ilsėtis. Fotografijose dažniau matomos užuolaidos, staltiesės, rankšluostinės su dailiai išaustais rankšluostiais, nėriniais išpuošti patalai, siuviniais ar karpiniais dekoruotos lentynos bei langai. Miestuose ir miesteliuose interjerai visiškai kitokie. Čia gausu naujų buities ir interjero elementų. Didžiuosiuose miestuose daugumoje pasiturinčių namų buvo ne tik elektra, bet ir vandentiekis, kanalizacija, sanitariniai mazgai. Tai iš esmės keičia namų interjero dizainą iš kaimiško, autentiško, etninio, į pasaulietiską, modernistinį.

Taip pat pastebimas ir pakitęs išplanavimas. Kuklesnėse kaimo vietovėse namai projektuojami, planuojami aplink vieną ugniakurą – kartais vis dar drėbto molio, bet jau dažniau koklinį, – skirtą ir šildyti, ir gaminti valgį, o miestuose bei miesteliuose ugniakurai atskirti. Žinoma, pasiturinčiuose kaimo namuose, nedideliuose ar didesniuose dvaruose ir miesteliuose maistas gaminamas ant spe-

cialiai tam skirto ugniakuro – viryklės, dar vadinamos „plyta“, tačiau skirtingi kambariai šildomi atskiromis koklinėmis krosnimis. Krosnių stilistika, koklių dekoras taip pat labai priklausė nuo finansinių savininkų galimybių bei regione vyraujančių tendencijų.

Lietuvoje, priešingai, nei JAV, Vakarų Europos valstybėse ar Jungtinėje Karalystėje, neišpopuliarėjo ketaus viryklės virtuvėje – tikėtina, dėl vietos gyventojų konservatyvumo, ketaus viryklių kainos ir gabenimo sąnaudų. Mažesniuose miestuose gyvenamosios patalpos apšildomos jau aptartomis krosnimis, o didžiuosiuose miestuose XX a. trečiajame dešimtmetyje – ypač naujos statybos namuose – vyrauja centrinis šildymas: daugiabutis namas šildomas iš tam skirtos katilinės, šiluma butus pasiekia vamzdžiais, šyla radiatoriai. Tačiau, kaip rašoma L. Kitros ir S. Urbonavičiūtės-Subačiuvienės leidinyje *Mūsų butas*, čia vis dar populiariu gaminti valgį „ant natūralios ugnies“ (žr. Kitra, Urbonavičiūtė-Subačiuvienė 1959).

Dujofikacija Lietuvą pasiekia tik įvykus sovietinei okupacijai ir plinta labai lėtai. Tad miestuose dėl geresnio susisiekimo maistui gaminti dažnai naudojamos būtent ketaus ar kito metalo atvežtinės krosnelės, kūrenamos malkomis. Jos išlieka populiarios net iki šeštojo ar septintojo praėjusio amžiaus dešimtmečio. O mažuose miesteliuose ir kaimuose maistui ruošti vis dar naudojamos malkomis kūrenamos koklinės viryklės. Tokio tipo maisto ruošimo interjero elementai išliko daugelyje senosios statybos namų. Jų – autentiškų, originalių, kartais restauruotinių – galima aptikti iki šių

dienų. Anot interjero ir architektūros naujienų sklaidos kanalų, šiuo metu remontuojant, atnaujinant istorinius pastatus kaimo vietovėse, vyrauja sveikintina tendencija atkurti, atnaujinti tokio tipo ugniakurus ar statyti naujus, imituojančius senuosius.

Tyrinėjant gyvenamąją architektūrą bei jos interjerus ne tik pastarųjų šimtmečių, bet ir žmonijos istorijos raidos kontekste, pastebima, kad šeimos ar net bendruomenės gyvenimas sukasi aplink ugniakurą, vyksta „veiksmas ratu“. Toks erdvės organizavimas, kaip pastebima ir K. Buivydaitytės tyrimuose, siekia priešistorinius laikus (žr. Buivydaitytė 2011). Tiriąnt pastarojo šimtmečio tendencijas kaimo vietovėse, tai galima tiesiogiai sieti su šilumos šaltiniu. Miestuose pastebima tendencija burtis virtuvėje, vėliau, kintant tradicijoms, šeimos sambūris nuo ugniakuro persikelia prie valgomojo stalo. XX–XXI amžių sandūroje valgomojo stalą pakeičia sofa, o ugniakuras, vėliau židiny s valgomajame šiomis dienomis virsta televizoriumi.

Grįždami prie praėjusio amžiaus pradžioje vyrausių tradicijų, matome labai didelį atotrūkį tarp kaimo vietovių, vienkienų ir miestelių bei didmiesčių. Net ir šiandien vis dar galima rasti autentiškų, senų sodybų su išlikusiais drėbto molio ugniakurais Dzūkijos kaimo vietovėse, atokiuose Aukštaitijos vienkieniuose.

Netgi kukliai gyvenančių lietuvių interjerai neapsiribojo tik ugniakuru bei krosnimis. Praėjusio amžiaus pradžios baldai kaimo vietovėse dažnai būdavo gaminami keliaujančių dailidžių, pasiturinčių valstiečių ar nedidelių dvarininių

kų – užsakomi ar perkami iš profesionalų dirbtuvių. Skurdesnėse sodybose vyravo suolai, stalai ir itin kuklios, kartais tarpusavyje sujungtos lovos – tai pagrindiniai baldai. Iš specialios paskirties dirbinių būtų galima išskirti skryniais, tačiau jos buvo laikomos svirne / klėtyje, rečiau – troboje. Mažieji dizaino elementai: rankšluostinės, taburetės, suoliukai, lentynos indams. Įprastai pasiturinčio valstiečio sodyboje XX a. pradžioje galėjai rasti ir drabužinę spintą, ir komodą, ir sekretėrą, žinoma, indaują ar netgi prabangesnį jos variantą – bufetą, taip pat mažesnių įvairios paskirties spintelių.

Tokiose sodybose ar nedideliuose dvaruose jau retkarčiais galima pastebėti ne tik valgomojo, bet ir kabineto stalų, ne tik suolų, bet ir minkštasuolių (*tapčianų*), nebe tik kėdžių, bet ir minkštų krėslų ar net sofų. Patalpos, nepriklausomai nuo luomo, visada būdavo dekoruojamos šventųjų paveikslais bei skulptūromis, tik jų profesionalumas priklausė nuo šeimininko finansinių galimybių. Virtuvės erdvė ir baldai jau atskiriami nuo pagrindinio kambario, miegamojo, seklyčios ar kamatos.

Antrojo pasaulinio karo metais Lietuvos kaime interjerai reikšmingai nepasikeitė. Dalis vyraujančių dizaino elementų perimta iš XIX a., kai kas buvo naujai įsigyta jau XX a. pradžioje. Pokario metais išnyko interjerų skirtumai tarp socialinių sluoksnių ir etninių interjero tendencijų, nes kolektyvizacija bei melioracija suvarė kaimų gyventojus iš skurdžių lūšnelių tolimuose vienkieniuose į ištuštėjusius miestelius. Čia, vagiliaujant iš pasiturinčių, išstremtų lietuvių ar išsudy-

tų žydų namų, interjero dizaino elementai iškelia į skurdesnius, komunalinius butus. Visi namai su baldais atiteko žmonėms, kurie patys tų namų nestatė, nepirko ir nekūrė. Ši tendencija vyravo ir mažuose kaimuose bei miesteliuose.

Kuriantis kolūkiams visuomenė skurdo, iš valstiečių buvo atimti gyvuliai, viskas tapo bendra, tad laikraščiais klijuotos sienos (tarpukariu tai buvo būdinga tik kuklesniems interjerams) pasidarė norma. Retas galėdavo pasvajoti apie dažus tiek eksterjerui, tiek interjerui. J. Tutlytė plačiau nagrinėja nepriteklaus sąlygas sovietmečio buityje ir jų kontrastą to meto idealams bei abstraktiems grožio vaizdiniais (žr. Tutlytė 2007). Vis dėlto turėtume įvertinti šiam laikotarpiui

būdingą tvarumą. Visi baldai ar interjero dekor elementai tol buvo eksploatuojami, kol atitiko ir atliko savo funkcijas.

To meto gamybos medžiagos buvo tvarios, mat nuo seno naudotas medis, vilna ar linas, ašutai, jūržolė, oda, metalas ir kiti atsinaujinantys ištekliai. Be to, buvo paskelbta literatūros apie tai, kaip prižiūrėti, tvarkyti namus, pavyzdžiui, J. Pauliukonienės ir E. Starkienės leidinys *Kolūkietės namų ūkis* (Žr. Pauliukonienė, Starkienė 1958). Kaip žinia, dauguma šaltinių – tai tarpukariu išleistų namų ūkio ekonomų vadovėliai, kulinarijos ar kitų patarimų šeiminkams knygos, tik pakeisti jų viršeliai ir autoriai. Tokio tipo knygose taip pat buvo gausu rekomendacijų, kaip dekoruoti namus.

KOLEKTYVIZACIJA IR XX A. VIDURIO BEI ANTROSIOS PUSĖS TENDENCIJOS

Kartu su įsibėgėjusia kolektyvizacija išpopuliarėja, išplinta ir „buto“ sąvoka kaimo vietovėse. Mat didesni namai buvo suskaidomi į kelis butus, dažniausiai baldais užtveriant duris ir panaikinant autentišką „eismo ratą“ aplink ugniakurą išplanavimą. Taip kiekvienas įgijo teisę tvarkyti savo „butą“ – namo galą, pusę ar kambarį – pagal savo poreikius bei supratimą. Vėlgi, siekiant palengvinti interjero tvarkybos klausimus, leistos kryptingos, pamokančios knygos, kuriose visa pateikiama informacija buvo subtiliai atmiešta tarybine propaganda.

Nors ir vadovėliuose buvo nemažai gerų patarimų, kaip pritaikyti senos statybos namus prie naujų poreikių, daugelyje straipsnių gausu pastabų, kaip reikėtų panaikinti „buržuazinius“ baldų deko-

ro elementus, pašalinti drožinius ar puošybą. Tokių rekomendacijų pateikiama ir L. Kitros bei S. Urbonavičiūtės-Subačiuvienės leidinyje *Mūsų butas* (Žr. Kitra, Urbonavičiūtė-Subačiuvienė 1959). Visa tai buvo įvelkama į „modernizmo rūbą“ ir pristatoma kaip „modernus, šiuolaikiškas, madingas“ interjeras. Nors, kalbant apie tvarumą, džiugina „pasidaryk pats“ rekomendacijos ar idėjos, kaip pakartotinai panaudoti ir perdirbti daiktus, vis dėlto, kai tokių metodų imamasi, neturint minimalių istorijos, estetikos ar dizaino žinių, rezultatas ne visada būna geras. Principas „daugiau yra mažiau“ galėjo būti naudojamas ir tuomet, bet jis dar nebuvo populiarus Sovietų Sąjungos teritorijoje, kur dizainas iki 9-ojo dešimtmečio buvo vadinamas „meniniu konstravimu“.

XX a. vidurio interjeruose dar galima aptikti iš tarpukario atkeliavusių baldų, paveikslų, vazų ar kitų puošybos elementų, o išsibėgėjant sovietiniam laikotarpiui, juos po truputį keičia medžio lukštu ar jo imitacija dengta lakuota baldinė plokštė, diegiami nauji fabrikinės estetikos standartai. Kaimo vietovėse laužuose liepsnoja „buržuazinis palikimas“ kartu su šūkiu „pasaulį seną išardysim“, taip pat stengiamasi ištrinti ir visus „tą pasaulį“ primenančius vaizdinius.

Šventųjų atvaizdus, ikonas ar tautinę savimonę žadinusius paveikslus iš interjerų jau seniai išstūmė žinomų rusų tapytojų serijinės gamybos reprodukcijos. Lietuvoje populiarūs buvo V. Vasnetsovo *Didvyriai*, B. Kustodevo *Pirklio žmona*, V. Petrovo *Medžiotojai*, ypač didelio populiarumo sulaukė I. Šyškinio paveikslo *Rytas pušyne* reprodukcija. Tyrinėtojai pastebi, kad šis meškas miške vaizduojantis siužetas kartais būdavo net liaudies menininkų pertapomas ant drobės aliejiniais dažais. Įdomu tai, kad marinistiniai I. Aivazovskio peizažai kaimo vietovėse neprigijo, nors populiariųjų paveikslų reprodukcijų buvo galima įsigyti kiekvienoje kaimo parduotuvėje.

Sovietinė propaganda bandė įteigti Lietuvos kaimo žmogui, dažniausiai kolūkiečiui, gyvenančiam savo statytame ar iš pasiturinčių ūkininkų nacionalizuotame rąstiname name, kad neturėtų skirtis kaimo ir miesto gyvenimo būdas, kokybė ar net interjeras. Taip kaimų namuose įsivyravo pigios medžio drožlių serijinės gamybos sekcijos. Jos buvo užpildomos netikro kriošto taurėmis, saldaininėmis ar fajanso, imituojančio porcelianą, masinės gamybos servizais. Tapo

standartu kiekvienuose namuose aptinkamos serijinės dailės kombinatų pagamintos meninio stiklo vazos, krišto la imituojantys figūriniai ragai, stiklo žuvys ir fajansinės skulptūrėlės, gamintos Rygos bei Kauno dailės kombinateuose.

Interjeruose vyravusį liną, medvilnę ar vilną sparčiai keitė dirbtiniai, sintetiniai pluoštai, Kaune atsiradus to paties pavadinimo fabrikui. Rankų darbo baldus – taburetes, kėdes, stalus – pakeitė fabrikiniai, medinės lovos – tos pačios baldinės plokštės bei pigaus gobeleno „sofos-lovos“, nes, stingant gyvenamojo ploto, tuo pačiu kambariu ir kaip valgomuoju, ir kaip miegamuoju, ir kaip svetaine naudodavosi visa šeima. Modernizmo bei Le Corbusier teoriniai veikalai tokį gyvenimo būdą ne tik pateisino, bet ir propagavo kaip modernų.

Taip net ir architektai, paveikti modernizmo mokyklos, nemanė, jog blogai yra tai, kad naikinamas paveldas ir išivyrą sovietiniai standartai ne tik miestuose, bet ir kaimuose. Šiuos procesus stabdė ir bandė keisti jų kryptį tik pavieniai kraštotyrininkai bei istorikai, slepiančys vis dar išlikusį tautinį paveldą savo namuose ar tėvų sodybose. Tokią veiklą jie pridengė „liaudies meno išsaugojimu“, nes „liaudies meną“ sovietų režimas toleravo ir jo nedraudė (Galaunė 1959), jei tik jame neatsispindėjo praeities prabanga. Buvo niekinamas valstybingumas ir didinga šalies praeitis, tad dvarų kultūra naikinta diena iš dienos. Niekas jau neatlygins žalos, kuri buvo padaryta. Tačiau į vakarus pasitraukusi lietuvių inteligentija, bendruomenės ar pavienės šeimos, nepabijojusios persekiojimo, išsaugojo istoriją apie tai, kokia Lietuva

buvo iki sovietmečio, kaip atrodė dvarai, pasiturinčių verslininkų, ūkininkų namai, butai, koks buvo jų interjerai.

Sovietmečio kaimo interjeruose nebeliko puošnių indaujų, bufetų, kanapų ar krėslų. Čia įsivyravo serijinė gamyba. Vieninteliai autentiški istoriniai baldai liko stalai ir lovos, kuriuos buvo galima pridengti vyraujančios mados tekstilės gaminiais. Tačiau lovas dėl susidėvėjimo ir pasikeitusio gyvenimo būdo taip pat keitė „miegamojo“ komplektai. Virtuvės spintelės, jas perdažius, vis dar tarnavo, išliko ir suolai – jie buvo nepamainomi

per šeimos šventes bei susijėjimus. Iki pat 8-ojo dešimtmečio suolai serijiniu būdu Sovietų Sąjungoje vis dar nebuvo gaminami. Tačiau šimtmečius vyravusią tradiciją pasiskolinti iš kaimyno tikrą medinį stalą, esant didelei šventei, pakeitė „stalai knygos“. Jei į susibūrimą nebūdavo sukviečiama visa giminė, tai nemažai šeimai pakakdavo ir vieno tokio stalo. Kito tradicijos, nes keitėsi ir šeimos. Anksčiau šeši–aštuoni vaikai dar buvo laikomi nedidele šeima, o bėgant laikui šeimos, net ir kaimo vietovėse, apsiribodavo dviem–trimis vaikais.

PASKUTINIAI SOVIETŲ SĄJUNGOS DEŠIMTMEČIAI

1972 metai Lietuvoje buvo paženklinti. Romo Kalantos susideginimas palietė ne tik miestus, bet ir kaimus. Iki tol žmonės tik slapčia patyliukais šnekėdavo apie šalies valstybingumą, buvusios respublikos šlovę bei sėkmę, nors laisvas žodis buvo draudžiamas, kaimuose tarsi telėdavo: „o prie Smetonos taip nebūdavo...“. Po šios dramatiškos jaunuolio aukos tiek miestuose, tiek kaimuose imta kitaip žiūrėti į lietuviškumo sampratą, taip pat ir į paveldą.

Drąsiau pradėta rengti ir kraštotyros ekspedicijas, per kurias istorikai, studentai ir aukštųjų mokyklų pedagogai ne tik rinko liaudies meno artefaktus, bet ir įrašinėjo pasakojimus bei folklorą tuo metu be galo vertintais magnetofonais. Taip formavosi „dainuojančios revoliucijos“ aušra. Lietuviškumas net ir kaimo interjeruose įgavo kitą prasmę. Žmonės vis drąsiau lankėsi bažnyčiose, „nukryžiuotąjį“ kabindavo labiau matomose vietose. Pati nukryžiuotojo Kristaus fi-

gūra jau būdavo ne tik slapčia nulieta pogrindyje, bet gal ir kaimo trobų palėpėse išsaugota šeimos relikvija.

Mieste mokslus baigęs ir likęs jaunimas, kurdamas jau savo namus, noriai tempė iš kaimų atrastus etnografinius baldus, juos restauravo ir adaptavo prie sovietinių interjerų. Taip juos išsaugojo, tačiau kaimą paliko šiek tiek apiplėštą. Ši tendencija vyravo dėl to, kad kaimo vietovėse likdavo dažnai mažiau išsilavinę, vyresni žmonės, pasitaikydavo vis dar nemokančių net skaityti ar rašyti. Tai – „karo vaikai“, gimę nepasiturinčiose šeimose prieš pat Antrąjį pasaulinį karą. Tokie kaimų gyventojai daugumą sudarė mažuose kaimuose, kolūkio gyvenvietėse.

Periferijos geografiją vis dar keitė ir formavo nenuilstanti melioracija. Sausinant pelkes ir didinant dirbamų laukų plotus, buvo naikinami nedideli vienkiemiai, neretai paskutinės likusios sodybos iš sugriautų kaimų, kurių vardų šiandien

jau nebėra net žemėlapyje. Išimtis gal tik Dzūkijos miškų kaimeliai ir ten išlikusi pasipriešinimo, partizanų dvasia, taip pat atokiuose Žemaitijos kaimuose likę paskutiniai gamtatikiai, kurie, nors ir lankėsi Bažnyčioje, turėjo savus ritualus ir rodė pagarbą gamtai.

Tokių žmonių namuose, neatsižvelgiant į Sovietų Sąjungos laikotarpį, istorija buvo gerbiama, jie paprastai nepriimdavo ir nepuoselėdavo naujovių. Miestuose tokius asmenis persekiojo ir greitai išsiųsdavo priverstinai gydyti, tačiau amžininkų pasakojimuose yra išlikę tolimų kaimų gyventojų istorijų. Jų namuose baldai neretai bylodavo apie šeimininkų senelius ir prosenelius, o skryniose bei *šėpose* būdavo slepiami jų pačių, mamų ar net senelių audinių rietimai, *divonai*, juostos ir tautiniai kostiumai, neretai skirti įkapėms.

Šiuo laikotarpiu į namus ir jų dekorą jau atkeliauja plastikas. Pradedant atsargiais plastikiniais stiklainių dangteliais, pirminių maišeliais, žaislais, baigiant suvenyrais, plastikiniais kibirais ir kitais buities bei dekoru elementais. Žinoma, tuo metu plastiko buvo naudojama gerokai mažiau nei šiandien. Tačiau neretai senuosius sieninius ar stalinius medinius, metalinius laikrodžius pakeisdavo plastikiniai žadintuvai ar plastikiniai sieniniai laikrodžiai „su gegutėmis“. Net ir lipni juosta tuo metu dar naudota tik elektros instaliacijos laidams izoliuoti ir vienam kitam įrankiui suremontuoti.

Namų planas kaimo vietovėse iš esmės nekito dešimtmečius. Net ir antroje XX a. pusėje kaimuose buvo šildomasi koklinėmis krosnimis (kai kur, Aukštaitijoje, vis dar drėbto molio, o

didesnėse gyvenvietėse ar naujos statybos namuose – kieto kuro, anglimis kūrenamais katilais). Išimtis – tik nauji ar Alytaus ENSP namų statybos kombinuoto standartiniai mūriniai namai (Drėmaitė 2023): juose buvo iš anksto suprojektuota moderni šildymo sistema.

Gyvenamuosiuose namuose išliko dirbtinai suskaidytos buvusios erdvės, suteikiančios zonoms kambario pojūtį ir daugiau privatumo. Namų tekstilė paki-to iš esmės. Natūralių pluoštų užuolaidas pakeitė sintetiniai tiuliai, tinkleliai ir kiti gamykliniai sintetiniai audiniai, o sunkias „naktines“ portjeras, būdingas miestui, dažniausiai atstodavo poliesterio ar kito plono, sintetinio audinio užuolaida. Ji tik uždengdavo langus nuo smalsių žvilgsnių ar saulės šviesos. Visuotinis nepriteklus neleido langų dengti storais sunkiais audiniais, apsaugančiais ne tik nuo perteklinės šviesos, bet ir nuo šalčio ar karščio.

Kai kuriose kaimo sodybose vietoje naktinių užuolaidų, širmų ar tekstilinių pertvarų buvo naudojamos rankomis austos senovinės lovatiesės, vadinamos *divonais*, tiesa, dažnai nepagarbiai prikalant jas už kampų vinimis. *Divonai* ar *kapos* naudoti visą tarybinį laikotarpį ir išliko iki šių dienų, ypač specifinės paskirties – nespaltoti austi *divonai* buvo naudojami tik per laidotuves, jais namuose būdavo uždengiamas stalas, ant kurio pašarvotas mirusysis, langai ar veidrodžiai. Kasdieniame gyvenime šie unikalūs rankų darbo kūriniai dengė sovietinių minkštų baldų gobelenus, saugodami juos nuo susidėvėjimo. *Divonais* buvo užklojamos sofas-lovos, foteliai, per šventes – seni mediniai suolai.

Net XXI a. kaimo interjeruose vis dar galima rasti gerai išsilaikiusių tokio tipo rankomis verptų siūlų, rankinėmis staklėmis austų lovatiesių. Nors sovietmečiu jas buvo stengiamasi pakeisti fabrikinėmis ar iš dalies fabrikinėmis, kurias ausdavo dailės ar liaudies dirbinių kombinatai, pavyzdžiui, *Dailė* ir *Žilvitis* Kaune, iš dirbtinių pluoštų, medvilnės, rečiau vilnos. Tad šiandien mažiau įgudusiam stebėtojų kartais sunku atskirti vilnones / linines ir poliesterio siūlais „šilku“ dabintas namų audimo lovatieses nuo fabrikinę.

Dailės kombinatų ir liaudies meistrų produkcija užpildė ne tik miesto, bet ir kaimo namus. Pirmaisiais kolektyvizacijos metais naikinti, deginti ar kitaip niekinti „liaudies meno kūriniai“ į kolūkius

ėmė grįžti nauju pavidalu. Dažniausiai taip nutikdavo dėl to, kad kaimo gyventojai buvo menkai išprusę ir vertino viską, kas yra nauja, jiems atrodė, kad „nauja yra gražu“ (Petrulis 2025), be to, atvežta iš miesto. Taip namus imta gausiai puošti iš Kaziuko mugės atgabentomis puodynėmis ir ąsočiais, nors panašūs, šimtamečiai buvo slepiami, neplaunami, laikomi lauko virtuvėje birioms maisto ar net statybinėms medžiagoms, tokioms kaip vinys, susidėti. Tvarumo šio laikotarpio namų interjere liko vis mažiau ir mažiau. Galima teigti, kad šio laikotarpio pramoninė propaganda ir vis pro geležinę uždangą praslystanti „importinė“ naujovė paklojo pamatą, ant kurio susiformavo šiuolaikinė vartotojiška visuomenė Lietuvos kaime.

PIRMIEJI LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS DEŠIMTMEČIAI

Paskutiniame XX a. dešimtmetyje viename pasaulyje vyko perversmai, buvo perbraižomos sienos. Lietuvos kaime griuvo kolūkiai. Penkias dešimtis metų formuoti kolektyviniai ūkiai, kai žmonės formaliai neturėjo nei nuosavų namų, nei žemės, nei privataus ūkio, dabar buvo ardomi, bandant grąžinti tarpukariu vyrausią tvarką.

Brandaus amžiaus šeimnininkams ar jų vaikams pradėta grąžinti jų teisėtai įsigytą ar paveldėtą žemę, o kartais ir išlikusius namus. Taip pat Lietuvos kaime kito interjerai bei jų dekoras. Vėl drąsiai imta kabinti ant sienų buvusių valstybės valdovų – karalių, kunigaikščių – atvaizdus, religinius paveikslus, J. Matėikos *Žalgirio mūšio* reprodukcijas. Į garbingas vietas ėmė grįžti ir „ant aukš-

to“ užkelti baldai, menantys tarpukarį ar dar senesnius laikus. Tačiau neapsieita ir be eklektikos.

Apsidžiaugę, kad dabar viskas galima, žmonės pamiršo estetikos pojūtį ir saiką. Taip namai tapo kone muziejais, jie imti gausiai puošti visais sodybose rastais artefaktais. Vertingi tautodailės kūriniai derinti su mugėse pirktais suvenyrais bei ūkyje naudotais rakandais. Dažnas puošybai naudotas elementas – gelda, greta jos dažnai atsirasdavo ir linams šukuoti skirtos šukos, taip pat carinės Rusijos laikotarpį menantis arbatinis *samovaras*, ant kurio būdavo užkabinama rankomis austa tautinė juosta. Retkarčiais šios kompozicijos suguldavo į skoningus natiurmortus, tikrai nedarančius žalos interjerui. Tačiau kai šiuos

ūkinės paskirties daiktus bandoma derinti su dirbtinėmis gėlėmis, minkštais žaislais, žvilgiu kalėdiniu dekoru ar plastikinėmis kuniškėmis skulptūrelėmis, kompozicija tampa eklektiška ir nepatraukli.

Kaip pastebi J. Žukas, erdvinė daiktinės aplinkos forma perduoda svarbų

turinį apie asmenį, visuomenę ir kultūrą. Atliktas tyrimas atskleidė, kad šiandien yra itin aktualus klausimas, kaip harmonizuoti istorinių Lietuvos kaimo sodybų, pritaikomų prie šių dienų visuomenės poreikių, estetiką su tvarumo siekiu, atsižvelgiant į vietos istorinės raidos bei konteksto ypatybes.

APIBENDRINIMAS

Mažėjant Lietuvos kaimų populiacijai, sparčiai nyksta ir kaimo gyvenvietės bei jose esantys vertingi architektūriniai objektai, pasižymintys savita estetika. Nors Lietuvos liaudies buities muziejus, *EEA Grants Culture Lithuania* ir kitos Šiaurės šalių iniciatyvos ženkliai prisideda, bandant atgaivinti tradicinę medinę architektūrą, vis dėlto šios pastangos dažnai nepasiekia periferinių regionų, atokesnių gyvenviečių ar kaimų. Kaip dar 2011 m. pastebėjo N. Lukšionytė, tikslas išsaugoti medinę architektūrą sunkiai įgyvendinamas net miestuose. Vienkiemį nykimas yra kompleksinis reiškinys, kurį lemia demografiniai pokyčiai, jaunų šeimų migracija į miestus dėl socialinių bei ekonominių patogumų, taip pat valstybės vykdoma centralizavimo politika, naikinti kaimiškuosius infrastruktūros objektus (mokyklas, darželius, pašto skyrius).

Didelės įtakos Lietuvos kaimo interjero estetinei pokyčiai turėjo sovietinės okupacijos laikotarpis, kai per nacionalizaciją buvo prarasti privatūs ūkininkų ir bendruomenių pastatai bei jų interjero elementai. Tai nutraukė nuoseklią kartų tąsą, dėl to daug vertingų objektų buvo apleisti, prarado estetinę ir istorinę vertę. Dabartiniai kaimo interje-

rai dažnai yra hibridiniai, bandoma derinti istorines struktūras su šiuolaikiniais elementais. Šis procesas vyksta lėtai ir nenuosekliai, vis dėlto dažnai ignoruojami tvarumo principai ir jų estetinė raiška. Kaip pastebi A. Daugėlaitė, netgi formaliai laikantis šių principų, neužtikrinama architektūros ir dizaino objektų estetinė kokybė, o jų estetinė raiška nebūtinai atspindi tvarumo ir ekologiškumo idėjas. Apibrėžti tvarumo estetiką yra itin sudėtinga užduotis, dar sunkiau ją išmatuoti. Be to, trūksta tyrimų, nagrinėjančių tvartos architektūros ir dizaino raišką bei jos kontekstiškumą. Šis tyrimas parodo, kad, siekiant kurti tvartą, estetišką bei savitą aplinką prie šiuolaikinių poreikių pritaikomose kaimo sodybose, svarbu pažinti vietos kontekstą ir istorinę gelmę.

Istorinės Lietuvos kaimo sodybų interjerų analizė taip pat atskleidžia reikšmingą edukacinį potencialą, ugdant jaunimo kultūrinį sąmoningumą, estetinį jautrumą ir tvarų gyvenimo būdą. Integruojant šias žinias į formaliojo ir neformaliojo ugdymo programas, galima skatinti ekologinį raštingumą bei pagarbą vietos kultūriniam paveldui. Praktinis pažinimas, įgyvendinant autentiškų interjerų atkūrimo projektus, ne tik stiprin-

tų ryši su istorine aplinka, bet ir formuotų atsakingą, darnų požiūrį į šiuolaikinio gyvenimo iššūkius. Taip edukacija gali tapti svarbiu veiksniu, išsaugant ir priitaikant tradicinius interjerus prie šių dienų reikmių ir ateities kartų.

Istorinių kaimo sodybų interjerai, pasižymintys natūraliomis medžiagomis ir harmoningu ryšiu su aplinka, sukuria jaukumo bei saugumo jausmą, svarbų, siekiant žmogaus psichologinės gerovės. Autentiškas, organiškas dizainas ne tik

estetiškai patrauklus, bet ir praktiškai patogus, nes atitinka natūralius žmogaus poreikius gyventi aplinkoje, artimoje gamtai. Šie interjerai teikia komfortą, nes subtiliai derina tradiciją ir funkcionalumą – tokią dermę sunku pasiekti šių laikų standartizuotuose būstuose. Autentiški, organiški, iš natūralių medžiagų kuriami interjerai teigiamai veikia tiek fizinę, tiek dvasinę žmonių sveikatą. Istorinės kaimo sodybos turi potencialą tapti gydančiomis gyvenamosiomis erdvėmis.

Literatūra

- Buivydaite Karolina. 2011. Fireplace in the Structure of an Archaic Dwelling, *Science: Future of Lithuania / Mokslas: Lietuvos Ateitis*.
- Daugėlaitė Aurelija. 2023. Psychological Acceptance of Sustainable Architecture in Lithuania: a Qualitative Study, *Journal of Sustainable Architecture and Civil Engineering* 32(1): 41–57.
- Day Christopher. 2004. *Places of the Soul. Architecture and Environmental Design as a Healing Art*. Princeton: Architectural Press.
- Drėmaitė Marija, et al. 2023. *Jūs gaunate butą: gyvenamoji architektūra Lietuvoje 1940–1990 metais*. Vilnius: Lapas.
- DuBose Jennifer, et al. 2018. Exploring the Concept of Healing Spaces, *HERD: Health Environments Research & Design Journal* 11.1: 43–56.
- Evans Gary W., Wells Nancy M., Moch Annie. 2023. Housing and Mental Health: a Review of the Evidence and a Methodological and Conceptual Critique, *Journal of Social Issues* 59(3): 475–500.
- Kitra Leonas, Urbonavičiūtė-Subačiuvienė Sofija. 1959. *Mūsų butas*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Lukšionytė Nijolė. 2011. Miestų medinės architektūros išsaugojimo galimybės, *Journal of Architecture and Urbanism* 35(2): 129–140.
- Pauliukonienė J., Starkienė E. 1958. Kolūkiėtės namų ūkis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Petrulis Vaidas. 2025. *Apie Kauno vietas, kurios galėtų atvirsti su trenksmu. Lietuvos rytas*. Prieinamas internete: <https://www.lrytas.lt/bustas/architektura/2025/05/06/news/architekturos-istorikas-v-petrulis-apie-kauno-vietas-kurios-galetu-atvirsti-su-trenksmu-36872370> [žiūrėta 2025 m. gegužės 13 d.].
- Šeputytė-Vaitulevičienė Egidija, Skruibienė Irma. 2019. *Namų psichologija. Kaip susikurti namų pojūtį savyje ir aplink save*. Vilnius: Alma littera.
- Tutlytė Jūratė. 2007. Dizainas socialistiniame (Lietuvos) ūkyje, arba žmogus ir daiktinė aplinka visuotinio nepritekliaus sąlygomis, *Darbai ir dienos* (47): 139–160.
- Vilkauskaitė Adrija, Mlinkauskienė Aušra. 2024. Opportunities for Renovation of Mid-20th Century Buildings in a Protected Environment: the Example of the Writers' Creative House in Nida, *Journal of sustainable architecture and civil engineering*.
- Žukas Jonas. 2021. *Estetinės formos harmonizavimas intuityvaus pažinimo aspektu*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus Gedimino technikos universitetas.